

6. Гоменюк С.И. Объектно-ориентированные модели и методы анализа механических процессов / С.И. Гоменюк. – Никополь : Никопольская коммунальная типография, 2004. – 316 с.
7. Андреев А.А. Педагогика высшей школы. Новый курс / А.А. Андреев. – М. : Московский международный институт эконометрики, информатики, финансов и права, 2002. – 264 с.
8. Педагогические системы, педагогические процессы и педагогические технологии в современном педагогическом знании [Электронный ресурс] / Г.Н. Александров, Н.И. Иванкова, Н.В. Тимошкина, Т.Л. Чшиева // Образовательные технологии и общество. – 2000. – № 2. – Т. 3. – С. 134–149. – Режим доступа: http://ifets.ieee.org/russian/depository/v3_i2/html/4.html.
9. Философский словарь / [под ред. И.Т. Фролова]. – 4-е изд. – М. : Политиздат, 1981. – 445 с.
10. Каган М.С. Человеческая деятельность (Опыт системного анализа) / М.С. Каган. – М., 1974. – 231 с.
11. Леднев В.С. Научное образование: развитие способностей к научному творчеству / В.С. Леднев. – 2 изд., испр. – М. : МГАУ, 2002. – 120 с.
12. Трушников Т.Г. Системный подход в педагогике как инновационная основа формирования образовательного пространства / Т.Г. Трушников // Человек и образование. – 2006. – № 7. – С. 71–72.
13. Кузнецова А.Г. Развитие методологии системного подхода в отечественной педагогике : монография / А.Г. Кузнецова. – Хабаровск : Изд-во ХК ИППК ПК, 2001. – 152 с.
14. Коваль Т.І. Теоретичні та методичні основи професійної підготовки з інформаційних технологій майбутніх менеджерів-економістів : дис... д-ра пед. наук : 13.00.04 / Т.І. Коваль ; Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих. – К., 2008. – 572 с.
15. Юдин Э.Г. Методологическая природа системного подхода / Э.Г. Юдин // Системные исследования : ежегодник 1973. – М. : Наука, 1973. – 268 с.
16. Юдин Э.Г. Системный подход и принцип деятельности / Э.Г. Юдин. – М. : Наука, 1978. – 70 с.
17. Битинас Б.П. Структура процесса воспитания: методологический аспект / Б.П. Битинас. – Каунас : Швиеса, 1984. – 169 с.
18. Каргаполов Е.П. Актуальные вопросы теории непрерывного физкультурного образования (к постановке проблемы) / Е.П. Каргаполов // Теория и практика физ. культуры. – 1990. – № 7. – С. 10–13.
19. Платонов В.Н. Актуальные проблемы высшей школы и пути перестройки физкультурного образования / В.Н. Платонов // Теория и практика физ. культуры. – 1990. – № 4. – С. 5–10.
20. Шиян Б.М. Теоретико-методичні основи підготовки вчителів фізичного виховання в педагогічних навчальних закладах : автореф. дис... д-ра пед. наук : 13.00.04 / Б.М. Шиян ; Інститут педагогіки і психології професійної освіти. – К., 1997. – 50 с.
21. Сущенко Л.П. Професійна підготовка майбутніх фахівців фізичного виховання та спорту (теоретико-методологічний аспект) : монографія / Л.П. Сущенко. – Запоріжжя : Запорізький державний університет, 2003. – 442 с.

КЛОПОТА О.А.

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ ОСІБ З ВАДАМИ ЗОРУ В РІЗНИХ ІСТОРИЧНИХ УМОВАХ

Відносини людини з функціональними обмеженнями й суспільства пройшли шлях від диктату соціуму до створення рівних можливостей для самореалізації та повноцінної інтеграції. У процесі розвитку суспільства посту-

пово змінювалося й ставлення до людей з обмеженими фізичними можливостями від нетерпимості до усвідомлення необхідності допомоги й навчання. Однак навіть сьогодні В.П. Гудоніс наводить вислови відомих, успішно інтегрованих незрячих про те, що найбільшою перешкодою для них була не сліпота, а ставлення зрячих, здебільшого неадекватне, і відсутність умов для реалізації власних можливостей. Отже, набуває актуальності й проблема зміни відносин і взаємозв'язків соціуму й людей з вадами зору, в сприйнятті яких переважають стереотипи жалості, оцінки як некорисних для суспільства [1].

Соціальні групи, які прагнуть до визнання й прийняття суспільством, повторюють шлях ідей, що виражають нове розуміння дійсності, і неминуче проходять три стадії: спочатку вони відчують байдужість соціуму, потім – його терпимість, що згодом замінюється сумішшю підозри й захоплення, а ці люди сприймаються як особливі, відмінні від більшості членів суспільства, і ніколи не оцінюються гідно. Четверта стадія – повне прийняття в суспільство – вимагає, зокрема від незрячих, самодисципліни, наполегливості, розуміння перспектив, здатності діяти спільно, бажання віддавати. Різноманітне ставлення до незрячих як до громадян другого сорту і як до рівних – існує одночасно. Це не означає, що одна реакція зникає, а її місце займає інша: домінуюча реакція слабшає, й інша починає переважати [2]. І зараз у суспільстві усе ще існують неприйняття і терпимість як елементи ставлення до незрячих. Але є й зростає рівень захоплення талановитими сліпими людьми, і, що більш важливо, суспільство починає сприймати їх як своїх членів.

Особливості взаємного впливу соціуму й особистостей, які стали відомими в світі у різноманітних сферах, маючи вади зору, вивчали В.П. Гудоніс, В.Ф. Феоктистова [1], Л.М. Шипіцина [5], М. Maurer [2] та інші.

Аналіз ставлення суспільства до сліпоти й незрячого вимагає розкриття етапів цього явища, без чого неможливо прогнозувати й корегувати цей процес. Необхідність використання історичного підходу в педагогічній науці, відзначає Ф.Ф. Корольов, “розширює горизонт дослідження й призводить до більш глибокого розуміння сутності самого явища” [1, с. 21].

Мета статті – подати ретроспективний аналіз передумов соціальної інтеграції осіб з вадами зору.

На різних етапах розвитку людства існували свої критерії ідеалу людини і, відповідно, ставлення до фізичних обмежень.

Ще в VI ст. до н. е. серед учнів Конфуція були незрячі, які “оглядали” кінчиками пальців шматочки шовку з вишитими ієрогліфами [3]. У Японії, незрячі користувалися заступництвом уряду багато століть. Під час правління роду Фудзивара сліпий принц Хитоясу у 858 р. встановив привілеї для підданих, позбавлених зору. Першим незрячим японцем, що вивчив ієрогліфи (знаки рідні креслили йому на долоні), і використовував їх на практиці, був учений Хоки Іхи Хананава, що жив на рубежі XVIII–XIX ст. При імператорському дворі Шіюгуната він систематизував архів, написав працю в кілька десятків томів з історії Японії.

У стародавньому Єгипті незрячі працювали веслярами, гончарами, музикантами; в Ізраїлі – шліфувальниками каменю. В деяких країнах стародавньої Греції їх вважали віщунами і пророками, а в Індії та Китаї – музикантами [4].

Легенда свідчить про державу сліпих, яка, за Геродотом, знаходилась на території нинішньої України. Так, скіфські воїни, які мали чимало осліплених рабів-чоловіків, якимось, залишивши в поселенні рабів і рабинь, пішли у далекий похід, з якого не повернулись. А згодом у колишніх наложниць почали народжуватись діти від осліплених рабів, і незрячі батьки побудували навколо поселення міцне укріплення, яке захищало його від ворогів, навчили дітей ремесел, воїнської справи полювання.

В Україні започаткування соціального забезпечення пов'язане з ім'ям Володимира Великого, завдяки якому благодійність стали вважати найвищою Богоугодною акцією, а Устав Ярослава Мудрого, забороняв подружжю у випадку втрати одним з них зору залишати один одного [7].

В епоху Середньовіччя кількість незрячих у Європі швидко зростала через епідемії, Хрестові походи, численні війни. Саме тоді в різних країнах Старого Світу з'явилися перші ознаки благочинної соціальної допомоги.

Раннє християнство (як і ранній іслам) закликає допомагати незрячим. Цей гуманістичний принцип сформульовано в Євангелії від Матвія. Однак пізніше християнські держави, зокрема Візантія, застосовують осліплення як одне з найсуворіших покарань, яке часто використовували в боротьбі за престол. Відомі випадки, коли, наприклад, був позбавлений зору супротивником Василько Тербовльський, який допомагав Данилові Галицькому у війнах та походах проти Польщі, Угорщини й Золотої орди, а потім деякий час самостійно правив Волинським князівством. Ян Жишка, чеський політик та полководець, борець за незалежність Чехії, втратив зір під час війн, але і після того керував військом та здобув багато перемог над німецькими хрестоносцями. Василь Темний, Великий Московський князь, осліплений під час феодалних міжусобиць, тривалий час правив державою [1].

В XV ст. у ремісничих цехах Риги, для запобігання хворобам очей, статути забороняли працювати при світлі свічок. В Італії незрячі майстри створювали скульптури великої художньої виразності (Дж. Гонеллі та інші). Серед незрячих, які здобули освіту і європейську відомість – професор права Кельнського університету Ван дер Верде, іспанський органіст і фольклорист Франсиско де Салинас [5].

Із розвитком науки, освіти, літератури, мистецтва прірва між незрячими й зрячими ставала дедалі глибшою, і причина цього – у соціальній нерівності. Про становище незрячих у суспільстві, їх відносини зі зрячими і способи спілкування між ними, у тому числі про необхідність забезпечення повноцінної взаємодії, можливості однаковою мірою не тільки користуватися плодами інтелектуальної діяльності людей, а й самим незрячим робити їх, уперше висловився Д. Дідро, який вбачав в освіті можливості компенсації, роблячи висновки про необхідність виховання в незрячих бажання працювати й, тим самим вийти з під опіки приватних осіб [6], чим справив вагомий вплив на розвиток навчання й виховання незрячих, підготував ґрунт для діяльності майбутніх тифлологів, аргументувавши можливість і необхідність соціальної інтеграції незрячих, залучення широкої громадськості до вирішення цього питання.

Початок систематичного навчання незрячих пов'язаний з ім'ям В. Гаюї, який у 1784 р. заснував у Парижі інститут для сліпих дітей, серед цілей і за-

вдань якого він виділяв надання можливості займатися науками й мистецтвом за допомогою таких самих посібників, як і в зрячих. Перші навчальні заклади відкрили майже одночасно (з 1791 до 1807 р.) у більшості країн Європи: в Англії, Німеччині, Італії, Австро-Угорщині, Голландії, пізніше – у США (в 1832 р. для білих і в 1869 р. для чорних). Після закриття Наполеоном I Паризького інституту незрячих Гаюї приїхав до Росії, де у 1807 відкрив і очолив Петербурзький інститут працюючих сліпих, а у 1810 р. надрукував перший навчальний посібник для незрячих російською мовою і був відзначений орденом св. Володимира [4].

В 1815 р. Паризький інститут для незрячих дітей відновив свою діяльність. Серед учнів одного з перших наборів був 10-річний син лимаря Луї Брайль з Купвре. Рельєфно-точкову систему Брайля вже близько 200 років застосовують у навчанні незрячих дітей майже в усіх країнах світу.

У 70-х рр. ХІХ ст. у світі налічувалося 150 навчальних закладів для незрячих, найбільшими з яких були Національний паризький інститут, Нормальний королівський коледж і Музична академія в Лондоні. Головною передумовою розвитку тифлопедагогіки кінця ХІХ ст. стали зміни в суспільстві соціально-економічного характеру. Позитивну роль відіграли досягнення в суміжних науках: психології, фізіології, педагогіці, офтальмології тощо [5].

Можна виділити таких відомих незрячих того часу: Микола Саундерсон – професор Кембриджського університету, доктор фізико-математичних наук, член Лондонської академії наук, винахідник рахункового приладу, який успішно застосовували в шкільному навчанні всіх країн світу до середини ХХ ст.; піаністка й композитор Марія Терезія Парадиз – організатор музичної школи для зрячих дівчат у Відні, де була педагогом, вихователем і директором; Клод Монталь – зачинатель професії незрячих настроювачів фортепіано; Луї Віктор В'єрн – головний органіст Нотр-Дам де Парі протягом 40 років; сліпоглуха американка Олена Келлер – випускниця Гарвардського університету, яка володіла французькою, німецькою, давньогрецькою, латинською мовами; Леонард Ейлер – математик, фізик, астроном, дійсний член Петербурзької, Берлінської та інших академій наук; американець Вільям Прескотт, який зробив переворот у науці про зниклі цивілізації; П'єр Віллей – автор "Психології незрячих", що має наукове значення й досі; винахідник і суспільний діяч, сліпоглухий князь Д.М. Оболенський; українець Василь Єрошенко – філософ, письменник, історик, випускник Лондонського музичного училища для незрячих, викладач Пекінського й Токійського університетів, автор художніх і публіцистичних творів японською мовою, який знав 20 іноземних мов (більшість з них – східні); Моріс де ла Сизеран – володар ордена Почесного легіону (вищої нагороди Французької Республіки), який у 1889 р. побудував Будинок сліпих – соціально-реабілітаційний і культурно-просвітницький центр обслуговування незрячих, центральна бібліотека ім. В. Гаюї, що включала видання про сліпоту й незрячих на багатьох мовах світу; Френсіс Кемпбелл – засновник Королівського коледжу й академії музики для незрячих, розробник системи відновлення здатності до повноцінного життя, який отримав дворянський титул з привілеями; Н. Тигранян – вірменський фольклорист, випускник Віденського інституту незрячих і Віденської консерваторії, на

Всесвітній Паризькій виставці в 1900 р. був нагороджений медаллю, а в 1922 році заснував першу у Вірменії школу для незрячих дітей [1;4].

В Японія каста незрячих літописців була охоронцем історичних традицій. В 1872 р. імператор Муцухито підписав Указ про освіту “аномальних дітей”, а в 1916 р. кількість державних і приватних шкіл для незрячих зросла до 57, у них навчалися 1600 дітей [4].

У 1881 р. в Росії благодійна громадська організація – Піклування Імператриці Марії Олександрівни про незрячих – розпочала свою діяльність із відкриття в Петербурзі спеціальної школи, а за 33 роки роботи за відсутності державної системи соціального забезпечення й освіти створила 35 навчальних закладів для незрячих дітей, у тому числі в Катеринославі. З 1913 р. незрячих звільняли від плати за пересилання поштою брайлівської літератури. Поширенню освіти сприяв пільговий проїзд незрячих школярів залізницею. Створена система виховала таких діячів науки й культури, як професор тифлопсихології А.М. Щербина; педагог З.І. Шаміна – розробник нового варіанта нотної системи Браїля; письменник і журналіст А.П. Белоруков. Досвід організації вивчають представники країн Європи, де аналогічну роботу здійснювали нецентралізовано [5].

З метою ознайомлення з новими зразками тифлотехніки й тифлографіки часом проводили періодичні виставки, експонати яких розповідали про історію й шляхи розвитку тифлопедагогіки, тифлотехніки; про досягнення незрячих у різних ремеслах і науках. Так, в 1909 р. організовану в Києві виставку, присвячену 25-річчю Київської школи для незрячих дітей, за шість днів відвідало 5680 чоловік [7].

Найхарактернішим для України було таке унікальне явище, як кобзарство. Зі слів А. Блазня, кобзар-сліпець існує на те, щоб нагадувати людям про Бога та добрі діла [8]. Найвідоміший кобзар О. Вересай (1803–1890), який у 1860 отримав від Шевченка Т.Г. “Кобзар” з дарчим написом, виступав у Києві, Санкт-Петербурзі перед імператорською родиною.

Незрячі кобзарі були носіями й охоронцями культурних традицій народу. Вони об’єднувались у спеціальні організації на кшталт ремісничих цехів, спілкувались між собою особливою мовою, малі виборне керівництво, визначали територію, яку мав обслуговувати кожен кобзар, вирішували суперечки. За сторіччя війн, кобзарський табір здебільшого поповнювався за рахунок осліплених у боях чи в полоні козаків. Досить відомими були імена А. Бурсака з Константинограда, С. Погрібняка з Київщини, Г. Рогозянського з Полтавщини й ін. Приплив у кобзарство воїнів накладав відбиток і на самоорганізацію, систему самооборони, функції мандрівного братерства. Так, колишній воїн Ф. Вовк домігся офіційного визнання кобзарських цехів органами губернської влади й кримінальними угрупованнями того часу; розширив “кобзарські території” майже по всіх землях етнічного розселення українців. Кобзарі культивували особливий комплекс самооборони, центральне місце в якому займали невід’ємні атрибути кобзарського побуту – дорожні костури (“палиці”) і “свячені ножі”, уміння володіти якими, точно орієнтуватися в просторі стало життєвою необхідністю: костур був природним щупом, опорою, а при потребі – засобом самозахисту від злодіїв або зграї собак. Вирізані таємні знаки (“карби”) служили оберегами й свідчили про цехову належність і статус власника. Костур був

також обов'язковою частиною кобзарського судочинства: при розгляді спірних питань між рівними за статусом братчиками часом вирішальне значення надавалося бою, що проводився опівночі із застосуванням лише “палиць”.

Ці традиції збереглися до 1917–1920-х рр., коли відомим був кобзар А. Митяй, здатний наосліп скакати верхи, рубати шаблею, на звук стріляти; І. Запорожченко, який вмів володіти шаблею і костуром; Й. Гливкий, П. Гузя, Ф. Кушнерик, П. Нитченко, П. Носач й інші незрячі кобзарі, які в громадянській війні перебували в різних військових формаціях [7, 8].

Із 20-х рр. ХХ ст. спостерігався великий приплив обдарованих незрячих у ВНЗ. Цьому сприяли досягнення вітчизняної брайлістики й такі соціальні умови, як підвищені стипендії студентам-інвалідам зору, субсидії ЦП ВОС, безкоштовний проїзд у міському транспорті. Найбільш повний перелік персоналій (554 особи), які стали відомими у світі в найрізноманітніших сферах, маючи вади зору, склав В.П. Гудоніс [1].

Висновки. Отже, процес інтеграції в соціум осіб з вадами зору в різних історичних умовах має певні особливості, проте в усі часи ті з них, хто, незважаючи на об'єктивні чи суб'єктивні перешкоди, досягав успіху, займаючи гідне місце у світі, власним прикладом демонстрували хибність стереотипних уявлень про обмеженість людських ресурсів в умовах обмежень фізичних можливостей.

Література

1. Гудоніс В.П. Основы и перспективы социальной адаптации лиц с нарушенным зрением : монографія / В.П. Гудоніс. – М. : Московский психолого-социальный институт ; Воронеж : НПО “МОДЭК”, 1998. – 288 с.
2. Maurer M. The search for anonymity / M. Maurer // The Braille Monitor. – 1998. – Vol. 41. – № 8. – P. 605–617.
3. Конфуций : биограф. справка // Словарь по этике. – М. : Просвещение, 1989. – С. 142.
4. Бирючков М.В. Книга, несущая свет : монографія / М.В. Бирючков. – М. : Изд-во Всерос. о-ва незрячих, 1995. – 74 с.
5. Шипицына Л.М. Специальное образование в России / Л.М. Шипицына // Обучение детей с проблемами в развитии в разных странах мира : хрестоматія / сост. и научный ред. Л.М. Шипицына. – СПб., 1997. – С. 147–162.
6. Дидро Д. Письмо о слепых в назидание зрячим / Д. Дидро // Дидро Д. Избр. произведения. – М. : Наука, 1978. – Кн. 1. – С. 45–47.
7. [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://www.buza.ru/phpBB2/viewtopic.php=26328&sid=9c5c7be65108c6f8bedd06e91a24218f>.
8. Ємець В. Кобза та кобзарі : монографія / В. Ємець. – К. : Муз. Україна, 1993. – 111 с.

КОВАЛЕВСЬКА Н.В.

ДІЯЛЬНІСТЬ ДОМАШНЬОГО ВИХОВАТЕЛЯ В УМОВАХ СІМ'Ї

Орієнтація суспільства на економічні, соціальні, політичні та культурогенні перетворення, які відбуваються в нашому суспільстві, часто поглиблює психолого-педагогічні проблеми, притаманні сучасній сім'ї. Втрата чітких орієнтирів, стійких суспільно-моральних родинних цінностей, хиткі позиції сучасних батьків у проектуванні власної стратегії поведінки, невміння фор-